تأثیر باورهای دینی در استحکام خانواده به لحاظ اقتصادی

مهسا دهقان دولاب[1]

چکیده

یکی از مسائلی که در جوامع امروزی مورد دغدغه ی بسیاری از افراد قرار گرفته است، مباحث اقتصادی و امور مربوط به تامین معاش خانواده است؛ از طرفی یکی از معضلات و آسیب های اصلی جامعه بشری که افراد و مخصوصا بنیان خانواده ها را تهدید می کند نیز مشکلات و ناهنجاری هایی است که مربوط به مسائل اقتصادی و مادی خانواده ها می شود که برای پیشگیری و رفع آن نیاز به بررسی و ریشه یابی دقیق دارد، اما یکی از علل اصلی این مشکلات را می توان ناشی از عدم الگوی مناسب و هدفمند و فقدان برنامه ی جامع و کامل در زمینه مسائل اقتصادی دانست، از این رو لزوم بهره گیری از یک الگوی مناسب برای تحکیم بنیان خانواده از نظر اقتصادی به خوبی نمایان می گردد که در این زمینه نظریات و ایده های مختلفی ارائه شده است اما بدلیل محدودیت و تک بعدی بودن نگاه آنها به خانواده و مسائل اقتصادی مربوط به آن نمی توانند به عنوان راهنمایی مطمئن برای آسایش و آرامش خانواده از لحاظ اقتصادی مورد استفاده قرار گیرند و چه بسا باعث خود موجب آفات زیادی شوند؛ اما از میان همه آموزه ها و نظریات موجود در این زمینه، الگوهای رفتاری و عملی دین مبین اسلام به دلیل احاطه ی کامل و جامعی که بر همه ابعاد زندگی انسان دارد، را می توان بعنوان بهترین دستاویز برای تحکیم خانواده به لحاظ اقتصادی از آن بهره گرفت؛ لذا در این مقاله به تعدادی از مهمترین باورهای دینی مؤثر در زمینه تحکیم خانواده به لحاظ اقتصادی، از جمله قناعت، کار و تلاش برای تأمین معاش خانواده، توکل در امور زندگی، تدبیر و مدیریت منابع و امکانات، ساده زیستی و پرهیز از تجمل گرایی اشاره شده است که در صورت عمل و پیروی از آنها شاهد کاهش آمار طلاق و ناهنجاری های مربوط به خانواده و سلامت روحی و جسمی افراد خواهیم بود.

کلید واژگان

استحکام خانواده، باور، باورهای دینی، اقتصاد.

---

[1]. سطح ۲ عمومی مدرسه علمیه حضرت زینب استان یزد .mmfhz5@gmail.com

مقدمه

هر خانواده ای در طول زندگی خود با مشکلات و سختی های مختلفی روبرو می گردد که بخش مهمی از آنها مربوط به مباحث اقتصادی همچون: بی کاری، درآمد کم، ورشکستگی و... است. در چنین شرایطی توکل و استمداد از خداوند متعال و اولیای الهی به تقویت اراده ی اعضای خانواده و مقاومت آنها در مقابله ی با این مشکلات کمک شایانی می کند و در بن بست ها و شرایطی که به ظاهر همه ی اسباب و نشانه های مادی حاکی از عدم حل مشکلات است، تکیه بر باورهای دینی و توحیدی و توکل بر خدا، روزنه ی امیدی را در برابر افراد می گشاید و گاه آن مشکلات را از راهی که افراد خانوده گمان نمی برند، حل می کند. بنابراین یکی از از عواملی که تأثیر بسیار زیادی در دوام و استحکام کانون خانواده دارد، باورهای توحیدی و دینی در زمینه مسائل اقتصادی است که به عنوان مثال می توان به مساله ی قناعت، استفاده ی صحیح و بهینه از منابع، ساده زیستی، توکل و توسل به ائمه معصومین (ع) و... اشاره نمود که در دین مبین اسلام باور به قناعت و عدم طمع ورزی نسبت به رزق و روزی حلال اشاره کرد.

در سیر نگارش این پژوهش از کتب و مقالات مختلف دینی بهره گرفته شده است که از میان آنها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. کتاب «عوامل تحکیم بنیان خانواده»، به نویسندگی مصطفی کیانفرد، یاسوج: بی نا، ۱۳۹۵ که در آن انجام وظایف همسران را شرط تحکیم خانوداه می داند؛ لذا به تقسیم بندی و معرفی وظایف آنان پرداخته است اما در این مقاله به صورت خاص به تأثیر باورهای دینی در استحکام خانواده می پردازد.

۲. پایان نامه ای با عنوان «رابطه ی باورهای دینی و اصلاحات اخلاق انسانی»، کارشناسی ارشد مجتمع آموزش عالی واحد مشهد مقدس، رشته فقه و معارف، به قلم ضرغام حیدر اعظمی، ۱۳۹۶ که در آن رابطه ی التزام به باورهای دینی و اصلاح اخلاقی بیان شده است که در قسمتی از آن به طور مختصر به تأثیر باورهای دینی در روابط خانوادگی پرداخته اما در این مقاله به طور خاص به تأثیرات باورهای دینی در استحکام خانواده به لحاظ اقتصادی می پردازد.

۳. پایان نامه ی دیگری با عنوان «نقش باورهای دینی بر ارتقای سطح فرهنگی جامعه ی دینی از منظر قرآن کریم»، کارشناسی ارشد رشته ی الهیات و معارف اسلامی دانشگاه پیام نور مرکز آران و بیدگل توسط فرحناز عسگری در سال ۱۳۹۶ ارائه شده است که به تأثیر باورهای دینی در دو بعد

ارتقا و انحطاط سطح فرهنگی جامعه پرداخته است درحالیکه در این مقاله تأثیر این باورها بر استحکام خانواده به لحاظ اقتصادی بیان شده است.

۴. مقاله ی عوامل تحکیم خانواده و استحکام خانواده، در فصل نامه ای در عرصه ی مطالعات زنان و خانواده، ص ۱۴۵ تا ۱۷۸ نوشته ی اعظم نوری اشاره نمود که در آن به عوامل تحکیم خانواده اشاره شده است که از جنبه ی کلی به استحکام خانواده نگریسته و باورهای دینی مثل رعایت هنجارهای دینی و اخلاقی و حسن تدبیر در امور اقتصادی جزئی از این عوامل به شمار آمده است درحالیکه در این مقاله به طور مجزا به تأثیر این باورها بر استحکام خانواده پرداخته می شود.

توجه به اختلافات خانوادگی و بالا رفتن آمار طلاق و کشمکش های مختلف بین افراد در جامعه امروزی و انحطاط و تزلزل کانون خانواده، یکی از علل اصلی این نزاع ها را می توان مشکلات معیشتی و باورهای غلط اقتصادی افراد خانواده برشمرد؛ لذا در این مقاله سعی شده است تا با بیان و بررسی راهکارها و آموزه های صحیح دینی، گامی در جهت تقویت بنیان خانواده به لحاظ اقتصادی برداشته شود تا ان شاء الله شاهد کاهش آمار طلاق و اختلافات خانوادگی باشیم.

حال این سوال مطرح می گردد که باورهای دینی چه نقشی را در زمینه ی استحکام خانواده به لحاظ اقتصادی ایفا می کند؟ که در ادامه به آن پاسخ داده می شود.

باور دینی

این واژه ترکیبی است از دو واژه ی «باور» و «دین» معنای دقیق معرفت شناسی آن این است که اگر گزاره برگرفته از دین به انسان عرضه شود و ذهن انسان آن گزاره را بپذیرد و در این صورت باور دینی پدید آمده است.[1] بنابراین باور دینی پذیرش و اعترافی است که ذهن انسان به گزاره های دینی دارد.

با توجه به تعریفی که از باور دینی مطرح گردید، در این مقاله به تأثیر پذیرش گزاره ها و مبانی دینی در مدیریت مخارج و مصرف اعضای خانواده که نتیجه اش استحکام خانواده از بُعد اقتصادی است، پرداخته می شود.

۱ . فیاضی، درآمدی بر معرفت شناسی، ص۲۷۱.

الف) قناعت

قناعت به معنای بسنده کردن به مقدار کم از کالای مورد نیاز و رضایت به چیزی که نصیب شخص می گردد.[1]رسول خدا (ص) در رابطه با قناعت می فرمایند:« بهترین مؤمنان قناعت کنندگان و بدترین آنها طمعکاران هستند».[2]

در علم اخلاق قناعت در مقابل حرص و طمع استعمال می شود. صفت قناعت موجب می شود که شخص به مقدار نیاز و ضرورت بسنده کند و زاید بر آن را نطلبد. ولی حرص صفتی است که موجب می شود انسان به گردآوری بیش از نیاز بپردازد. ریشه حرص و طمع حب دنیا می باشد و انسان را به جهت اشتغال به دنیا و گردآوری دارایی، از آخرت و عمل نیک باز می دارد. در مقابل، قناعت چون باعث اکتفا به مقدار کم و رضایت به آنچه هست می شود، انسان را در تحصیل آخرت و عزت نفس خود توانا می سازد.[3]

بهره مندی انسان از روحیه قناعت آثار و پیامدهای سودمندی دارد و موجب پیشگیری بسیاری از رذائل اخلاقی و جرائم حقوقی می گردد و تأثیر بسیار مثبتی در زندگی خانوادگی و اجتماعی افراد خواهد داشت که به عنوان مثال می توان به موارد زیر اشاره نمود.

اول) احساس غنا و بی نیازی

از جمله آثار مثبت قناعت در زندگی افراد، احساس غنا و بی نیازی نسبت به دارایی های خود است. نیازمند واقعی کسی است که به داشته های فراوانش راضی نبوده و همواره بیش از آن را طلب نماید. او به اندازه همه نداشته هایش فقیر و نیازمند است. در مقابل اگر قلب انسان به آنچه دارد راضی باشد در واقع غنی و بی نیاز است. پیامبر اکرم (ص) می فرماید:« بی نیازی به فراوانی مال و ثروت نیست؛ بلکه بی نیازی تنها در روحیه بی نیازی داشتن است».[4]

انسان قانع، با کنترل و محدود کردن خواسته های نفسش به روحیه بی نیازی و اشباع نفس می رسد و در پی آن به آسایش و آرامشی در زندگی دست پیدا می کند که حریصان و طمعکاران هرگز

---

۱. طریحی، مجمع البحرین، ج۴، ص۳۸۴ .

۲ . « خِیارُ اُمّتی الْقانِعُ وَ شِرارُهُم الطامِع»، پاینده، نهج الفصاحه، ص۴۶۳.

۳ . نراقی، جامع السعادات، ص۱۰۱-۱۰۰

۴ . « لَیْسَ الغِنَی عَنْ کَثْرَةِ العَرَضِ وَلَکِنَّ الغِنَی غِنَی النَّفْسِ»، مجلسی، بحارالانوار، ج۱۰۰، ص۲۰.

با گنج های فراوان خود به آن دست نخواهند یافت؛ از این روست که در روایات مختلف از قناعت به عنوان بزرگترین ثروت ها یاد شده است. امام علی(ع) در روایتی می فرمایند:« گنجی بی نیازکننده تر از قناعت نیست». [1]اگر انسان به این مسئله ایمان داشته باشد که با تکیه بر حلقه‌ی اصلی، دیگر از حلقه‌های پایین‌تر بی‌نیاز است، یعنی باور داشته باشد که همه‌چیز به دست خداوند متعال است؛ ازجمله عزیز بودن یا ذلیل بودن، سعید بودن یا شقی بودن، دیگر به غیر دل نمی‌بندد و به سمت غیر او دست نیاز دراز نمی‌کند. چون اگر کسی به خدا پناه برده و فقط به طرف او دست نیاز دراز کند، خداوند او را از دیگران بی‌نیاز می‌سازد و خود را از فشارهای ناشی از حرص و طمع و زیاده‌خواهی حفظ می‌کند.[2]

دوم) آسایش در زندگی

یکی دیگر از آثار مهم قناعت در زندگی انسان، آسایش و آرامش در زندگی است. انسان حریص همواره جسم و جانش برای بدست آوردن مادیاتی که زحمت بدست آوردنش حتی فرصت استفاده از آن را به او نخواهد داد، فرسوده و خسته می گردد و همواره با ترس از دست دادن داشته هایش و اندوه به دست نیاوردن خواسته های نا محدودش زندگی می کند و لذا زندگی وی سرشار از تشویش و اضطراب است. اما در مقابل انسان قانع، راه تعادل و میانه روی را در پیش می گیرد و هرگز بیش از مقدار نیاز و تکلیف، در طلب منافع مادی نمی کوشد و از طرفی دیگر ترسی از کم شدن اندوخته های خود و دغدغه ای نسبت به دست یافتن به خواسته هایش ندارد؛ لذا ثمره این روحیه چیزی جز آرامش و نشاط در زندگی نخواهد بود. همان گونه که در روایتی از حضرت علی (ع) نقل شده است که فرمودند:« کسی که قناعت پیشه کند، اندوهگین نمی شود». [3]افراد قانع در زندگی به مقدار ضرورت و کفاف بسنده می کنند و به کمتر آن نیز خشنود می شوند. این صفت، همان رضایت خاطر و روحیه بالای انسان های قانع نسبت به مقدرات عالم است. انسان همواره به دنبال راحت طلبی و آسودگی خاطر می باشد و برای تحصیل آن به هر نحوی کوشش می کند.[4]

---

۱ . نهج البلاغه، ص ۵۴۰.

۲ . خدایار، قائمی، نگاهی قرآنی به کارکردهای توکل و نقش آن در سلامت معنوی.

۳ . « مَن قَنَعَ لَم یغتَمّ»، تمیمی.غررالحکم و دررالکلم، ح۹۰۸۴

۴ . علی جانی، حیات طیبه زندگی پاکیزه پیرامون قناعت و اسراف از نظر اسلام، ص۱۲.

اگر ما بر اساس تعریف تفکرات دنیا زده و متأثر از فرهنگ غرب از اعتماد به نفس، بخواهیم به آن نگاه کنیم، طبیعی است که بین بحث اعتماد به نفس و توکل به خدا تنافی وتضاد وجود خواهد داشت؛ چرا که در تفکرات غرب زده اعتماد به نفس مساوی است با اینکه همه ی امور و موفقیت ها و شکست ها به خود شخص منسوب شود و حال آنکه توکل به خدا یعنی باور به اینکه همه چیز در دست او و به اراده الهی است. درواقع روایاتی که در آنها اعتماد به نفس مورد نهی و سرزنش قرار گرفته است، منظور همین تفکر دنیا گرایانه به اعتماد به نفس است. کما اینکه در روایتی از حضرت علی(ع) آمده است:« بر تو باد به دوری از اطمینان به خود، زیرا اعتماد به خود، از بزرگترین دام های شیطان است ».[1]در این روایت در واقع این نکته وجود دارد که مبادا انسان فریب شیطان را بخورد و به واسطه ی غرور خود را بی نیاز از خدا بداند.

نگاه اسلام به مسأله اعتماد به نفس به گونه ای است که آن را در امتداد اعتماد و توکل به خدا می داند، که در اینصورت نتنها بین آن دو تنافی و تضادی وجود ندارد، بلکه مکمل یکدیگر هستند و در واقع انسان به نیرو و توانایی خود اتکا می کند و در عین حال منشأ اصلی آن را خداوند متعال می داند و معتقد است که هرچه دارد از آن خداست، هرگز خود را بی نیاز نمی بیند و اینصورت توکل به خدا در واقع تقویت کننده اعتماد به نفس او به حساب می آید؛ چرا که انسانی که توکل به خدا داشته باشد، خود را از دیگران بی نیاز می بیند و همین امر باعث می شود تا با توکل و توسل به خدا و اهل بیت (ع) به قدرت و نیروی خود تکیه نماید و در برابر مشکلات و سختی های زندگی مقاومت نماید.

برخی دیگر تصور می کنند که توکل به خدا، موجب می شود تا انسان دست از کار و تلاش بکشد و امور زندگی خود را رها سازد، که این امر در واقع عامل فقر و تنگدستی و مشکلات اقتصادی می شود و در پی آن موجب سست شدن بنیان خانواده به لحاظ اقتصادی می گردد.

در پاسخ به این شبهه نیز باید گفت، متأسفانه این تفکر ناشی از نگاه تک بعدی به آموزه های دینی است. چرا که در دین مبین اسلام و توصیه های روایی و قرآنی علاوه بر تأکید به توکل و اعتماد به پروردگار عالم، سفارش های متعددی در زمینه کار و تلاش برای تأمین معیشت و نهی از تنبلی و

---

۱ . « الثِّقَةُ بِالنَّفسِ مِن أوثَقِ فُرَصِ الشَّیطانِ إیّاکَ و الثِّقَةَ بنَفسِکَ فإنَّ ذلکَ مِن أکبَرِ مَصائدِ الشَّیطانِ»، تمیمی، غرر الحکم و درر الکلم، ج۲، ص۲۲۹.

سستی در امور زندگی وجود دارد به عنوان مثال، پیامبر اکرم (ص) می فرمایند: « هرکس بار زندگی خود را بر دوش دیگری بگذارد، خداوند او را لعن می کند». [1]

شهید مرتضی مطهری توکل به معنای دست روی دست نهادن و سپردن کارها به خداوند را برداشتی نادرست می داند و برای اثبات آن به یک ماجرای تاریخی تمسک کرده است. ایشان می فرماید:

« روزی مردی از اصحاب پیغمبر بسیار فقیر شد، تا جایی که به نان شب خود محتاج گردید. همسرش به او گفت که نزد پیامبر برو و از او کمک بگیر. آن مرد روزی خدمت پیامبر آمد تا درخواست خود را بگوید؛ اما خجالت کشید و از جا برخاست تا برگردد، اما پیامبر به طور کلی فرمودند، هر کس از ما چیزی بخواهد ما به او کمک می کنیم ولی هر کس به خدا توکل نماید و به دنبال کار برود، خداوند نیز به او کمک خواهد نمود. آن مرد از نزد پیامبر بازگشت. باز روزی دیگر گذشت و چون گرسنگی او را رنج می داد باز به نزد پیامبر آمد تا درخواستی کند، مجدد پیامبر همان سخنان را تکرار نمودند وآن مرد بدون بیان درخواستش بازگشت و روز سوم همین ماجرا تکرار شد. این امر موجب شد تا آن مرد متنبه شود و به فکر فرو رفت. از جای خودش برخواست و به دنبال کار و تلاش رفت. طناب و تیشه ای را از همسایه ی خود قرض نمود و به هیزم کنی رفت و در بازار فروخت و بعد از چند وقت که این کار را ادامه داد، اوضاع مالی بهتری پیدا کرد، لذا نزد پیامبر آمد و حضرت خطاب به او فرمودند: آیا به تو نگفتم که اگر کسی از ما کمک بخواهد به او کمک می کنیم اما اگر از ما کمک نگیرد و به خدا توکل نماید و به دنبال کار برود خداوند او را کمک می نماید.» [2]

این ماجرای تاریخی و سایر مواردی که از سیره معصومین به ما رسیده است، همه گویای این مطلب است که توکل به خدا نباید مانع از تلاش وکوشش و تکیه بر اسباب ظاهری شود. در حقیقت انسانی که به خدا توکل می نماید، هدفش این است که خدا در کار و تلاش هایش او را کمک نماید تا به موفقیت دست یابد؛ نه اینکه امور زندگی خود را به پشتوانه توکل بر خدا رها سازد و دست روی دست بگذارد تا خداوند به وسیله ی اسباب غیبی تدبیر امور زندگی او را در دست بگیرد و معاش زندگانی او و خانواده اش را تأمین نماید.

---

۱ . « مَلْعُونٌ مَنْ أَلْقَى كَلَّهُ عَلَى النَّاسِ»، کلینی، الکافی، ج۵، ص ۸۸.

۲ . مطهری، مجموعه آثار، ج۲۴، ص۲۱۵.

نتیجه

از میان عوامل مختلف تأثیر گذار در رشد و سعادت خانواده، می توان اقتصاد را یکی از موارد مهم در آرامش، همدلی و استحکام نهاد خانواده به شمار آورد ؛ چرا که اقتصاد به معنای مدیریت دخل وخرج، یکی از مؤلفه های بسیار مهم در سبک زندگی افراد جامعه می باشد که اگر دارای الگویی صحیح و مناسب باشد می تواند مانع بسیاری از مشکلات و نزاع های خانوادگی که ریشه در مسائل اقتصادی دارد، بشود؛ اما در مقابل اگر افراد خانواده در مسائل اقتصادی خود دارای الگو و باورهای دنیاگرایانه و متأثر از آموزه های غربی همچون اسراف، تجمل گرایی، فساد، راحت طلبی، رباخواری و... باشند، همین امر سبب تزلزل و سستی بنیان خانواده می گردد؛ لذا از این رو اهمیت نقش اقتصاد در تحکیم خانواده و لزوم بهره گیری از یک الگوی رفتاری و عملی مناسب در زمینه ی اقتصاد به خوبی نمایان می شود.

با توجه به مطالب بیان شده در این مقاله، می توان گفت، یکی از مهمترین آسیب های اجتماعی و خانوادگی در جامعه امروزی، مربوط به مسائل اقتصادی است که ناشی از الگوگیری از فرهنگ منحط غربی و عدم هدف و برنامه ریزی دقیق نسبت به امور زندگی می باشد که نتیجه ی آن سستی و تزلزل بنیان خانواده از لحاظ اقتصادی خواهد بود. بر اساس بررسی های مختلف می توان گفت بهترین و مناسب ترین الگو برای تحکیم خانواده از نظر اقتصادی، توصیه های دین مبین اسلام در این زمینه است؛ چرا که دین اسلام به همه ی ابعاد زندگی انسان احاطه ی کامل دارد و برای هر بخش از زندگی افراد، برنامه های کاربردی دقیق و جامعی را ارائه داده است، که به طور خاص، در زمینه ی مسائل اقتصادی نیز، توصیه ها و دستوراتی را جهت تقویت بنیان خانواده مطرح نموده است که به مهمترین آنها، ازجمله، باور به قناعت، ساده زیستی و پرهیز از تجمل گرایی، تدبیر و استفاده ی بهینه از منابع و امکانات و از همه مهمتر توکل به خدا در زمینه مشکلات اقتصادی اشاره شد و بیان گردید که هر یک از آنها نقش بسیار مهمی را در آسایش و آرامش خانواده در سختی ها و مشکلات زندگی به خصوص در حیطه ی مسائل اقتصادی ایفا می کنند. لذا اگر افراد خانواده، از باورها و عقاید قوی دینی برخوردار باشند و همواره در زندگی خانوادگی خود از الگوهای رفتاری و عملی دین مبین اسلام پیروی نمایند، زندگی آنها با نشاط و توأم با سلامت روحی و جسمی خواهد بود و در پی آن شاهد کاهش آمار طلاق و ناهنجاری های مختلفی که مربوط به این نهاد مقدس است خواهیم بود.

فهرست منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

کتاب‌های فارسی

۱. انصاریان، حسین، **زیبایی های اخلاق**، قم، دارالعرفان، ۱۳۸۲ه.ش

۲. پاینده، ابوالقاسم، **نهج الفصاحه**، تهران، جاویدان، ۱۳۲۴ه.ش

۳. رضایی اصفهانی، محمدعلی، **تفسیر قرآن مهر**، قم، پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ ه.ش

۴. شجاعی، محمد، **مهارت های زندگی**، تهران، منتظران منجی، بی تا

۵. شجاعی، محمدصادق، **توکل به خدا**،قم ، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ سوم، ۱۳۸۷

۶. طوسی، نصیرالدین، **اخلاق ناصری**، تهران، خورازمی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ه.ش

۷. علی جانی، قاسم، **حیات طیبه زندگی پاکیزه پیرامون قناعت و اسراف از نظر اسلام**، قم، موسسه مطبوعاتی دارالکتاب، ۱۳۸۰ه.ش

۸. فیاضی، غلامرضا، **درآمدی بر معرفت‌شناسی**، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ه.ش

۹. مطهری، مرتضی، **بیست گفتار**، تهران، صدرا، چاپ چهل و سوم، ۱۳۹۵ه.ش

۱۰. ــــــــــــــ ، **مجموعه ی آثار**، تهران، صدرا، چاپ هفتم، ۱۳۷۶ه.ش

۱۱. محمدی ری شهری، محمد، **میزان الحکمه**، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۴ه.ش

۱۲. نراقی، محمد مهدی، **جامع السعادات**، بیروت، اعلمی، چاپ چهارم، بی تا

کتاب‌های عربی

۱۳. انصاری، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت، لبنان، چاپ اول،۱۳۷۵ه.ق

۱۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد، **غررالحکم و دررالکلم**، قم، مکتب الإعلام الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ه.ق
۱۵. حرعاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، تهران، کتابچی، چاپ دهم، ۱۳۸۶ه.ش
۱۶. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد، **المفردات**، بیروت، دارالشامیه، ۱۴۱۲ه.ق
۱۷. طریحی، فخرالدین، **مجمع البحرین**، تهران، مکتبه المرتضویه، چاپ پنجم، ۱۳۸۰ه.ش
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۷ه.ش
۱۹. کاشانی،محسن، **محجه البیضاء**، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۸۳ه.ق
۲۰. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار لدرر أخبار أئمه الأطهار**، تهران، اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ه.ش

سایت‌ها

۲۱. **پایگاه اطلاع رسانی رسا نیوز**.
۲۲.سایت حوزه.

مقالات

۲۳. خدایار، دادخدا، قائمی، مهدی، **نگاهی قرآنی به کارکردهای توکل و نقش آن در سلامت معنوی**، ۱۳۹۱ه.ش
۲۴. فقهی زاده، عبدالهادی، واعظی، محمود، خطیریان، سمانه، **کارکردهای معنوی توکل بر خدا در قرآن و روایات**، مجله بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۳۹۳ه.ش